

нивши ся над формами й обставинами переходу тих всіх ембріонів в організовані брацтва кінця XVI в., переходить від разу до сих остатніх і їх добродійних впливів. Повторяю, статя легка, але прочитати її, першу половину особливо, не завадить. *М. Грушевський.*

Сейшовая боротьба православнаго западнорусскаго дворянства съ церковной уніей (до 1609 г.), проф. П. Жуковича, Спб., 1901, ст. 21+610.

Аналогічна своєю темою, ся праця петербурського професора відрізняється дуже від обговореної вище книги д. Папкова, і то в добру сторону. Праця д. Жуковича — вповні наукова, самостійна наукова розвідка. Автор панує над жерелами й літературою предмету, всюди, хиба в виїмком дальших для його теми обставин, опирається на перших джерелах, критично їх беручи і доповняючи друкований запас дуже значною кількістю материялу невиданого, з рукописей петербурської публичної бібліотеки, архива уніятських митрополитів і генерального штабу, та старається слідити події з об'єктивністю правдивого мужа науки. Поруч книги Хардамповича про руські школи XVI—XVII в. се друга першорядна вкладка російської науки в історіографію церковних і просвітних відносин Руси XVI—XVII вв.

Не входячи в деталі, в дрібні контрверсії й відмінні в поглядах, я обмежу ся кількома загальнішими лише замітками до сеї цінної праці.

Почну з того, що титул її не вповні відповідає змісту — книга властиво дає далеко більше, ніж обіцяє титул. Вона складається з трьох відділів — перший говорить про приготування й переведення церковної унії в рр. 1587—1595, другий про церковну боротьбу в рр. 1596—1600, третій — в рр. 1601—1609. Перший відділ, що займає майже третину книги, говорить про те, що діяло ся перед „соймовою боротьбою шляхти против унії“, отже зі становища титула книги — се наче вступ до властивої теми, але в дійснім, реальнім укладі книги сей відділ зовсім не має такого характеру — се частина рівнорядна з дальшими двома: вона оповідає історію переведення унії й відносини до неї правительства й польських державних і парламентарних кругів на тлі державної польської політики. Се й буде правдива тема книги — історія унії в зв'язку з державною політикою Польщі в 1590—1609 рр. і відносини до неї державних станів і правительственних кругів Польщі; бо не тільки що перший відділ говорить про часи, коли ще соймової боротьби против неї не було, але і в двох дальших відділах сама властиво соймова боротьба православної шляхти виступає тільки епізодами в загальній історії політичних моментів церковної унії.

Автор оглядає її на широкім тлі політичних відносин Польщі й тим причинається ся немало до її освітлення. Одея лише момент належало б піднести — впливи народніх рухів і козаччини в справах унії. Автор лише дуже побіжно сеї справи дотикає, а належало б зробити більше. Я, розуміється, далекий від гадки признавати церковну закрутку рухам 1590-х рр., але лишається факт фактом, що противники православля хотіли трактувати православних діячів як „Наливаївків“. На кінець же першого десятиліття XVII в. випадають уже зовсім активні виступи козаків у київських церковних справах.

Не залежно від такого політичного освітлення унії автор робить чимало і для вияснення її історії, її, так би сказати — інтриги, хоч треба сказати — за мало уділяє місця її уваги ріжним спірним і неясним її точкам, або обмежуючи ся категоричним представленням, або злегка переходячи над сими непевностями. Взагалі, на мій погляд, слаба сторона праці лежить у перевазі чисто наративного метода над аналітичним. Хоч як збагачене новими подробицями й фактами, просте оповідання подій не заступить аналізи, особливо в таких суперечних і часто неясних справах. А загромаджене дрібнішими подробицями оповідання часом стає таки й за тяжке читачеві.

В соціальні й культурні обставини уніюної боротьби автор не входить; не входить він ближше і в мотиви головних діячів більше особистої натури. Об'єктивність його при тім варта всякої похвали, але варто в кождім разі трохи глубше застановити ся над мотивами, що водили діячами тої й другої партії. Автор зводить їх до принципіальної ріжницї в поглядах: хто становить церкву, хто має рішати церковні справи — сам єпископат, чи й духовенство взагалі, й вірні — миряне? Та до сього треба додати, що така контрверсія була дуже новою дати, була подиктована самими обставинами, де по одній стороні лишили ся самі єпископи, по другій — миряне й низше духовенство. Закидати єпископам таке їх принципіальне становище, як я то сказав у повисшій рецензії, зі становища тодішніх поглядів дуже тяжко. Вина єпископів лежала в тих причинах, що робили для них не принципіально, а реально тяжкою громадську контролю, інтервенцію патріярхата, і т. и..

З великого запасу надрукованого матеріялу, зібраного автором для сеї праці, подані в додатках лише сім сучасних листів (з рр. 1595—1602); очевидно, автор не мав спромоги публікувати більше. Було б пожадано в кождім разі, щоб вказані ним иньші матеріяли петербурських збірок до історії унії були опубліковані як найскорше.

М. Грушевський.